

DEBRECENI ZSIDÓ ÖRÖKSÉG TÚRA

Téma: Debrecen zsidó öröksége

Túra útvonala: Petőfi tér – Szent Anna utca – Piac utca – Kossuth tér – Hatvan utca – Pásti utca – Bajcsy-Zsilinszky utca – Kápolnási utca – Simonffy utca – Monostorpályi út (+Zemplén)

Távolság: 8 km

Időtartam: 3-4 óra

Célközönség: 14 év kor feletti

Túra módja: részben gyalogos, részben kerékpáros

Túra tartalma röviden:

Debrecenben található Magyarország legnagyobb vidéki zsidó közössége. Történeti források szerint az első zsidó kereskedők az 1780-as években érkeztek a kereskedelméről és vásáraitól híres Debrecenbe, ám betelepülésüket 1840-ig nem engedélyezte a város. Az 1852-ben alapított debreceni zsidó hitközség 1890 és 1914 élte fénykorát, melynek az elsővilágháború vetett véget. A 20. század elején virágzó, 12 ezres zsidó közösség sorsát a második világháború pecsételte meg, az 1944-es deportálásoknak köszönhetően a zsidóság fele a Holokauszt áldozatává vált, a túlélők többsége pedig emigrált. A megmaradt kis létszámú helyi közösség ma is aktív egyházi és közösségi életet él, örökségét, hagyományait ápolja. A debreceni zsidóság életében egykor fontos szerepet játszó, ám több esetben ma már nem létező helyszíneket, valamint a zsidó örökség ma is látható emlékeit, épületeit bejárva képet kaphatunk az egykor virágzó debreceni zsidóság mindennapjairól, szokásairól és kulturális örökségéről.

A túra állomásai:

1. állomás: Petőfi tér

Téma: a volt Deák Ferenc utcai nagyzsinaagóga

A volt Deák Ferenc utcai nagyzsinaagóga

A 19. század végén virágkorát élő debreceni zsidóság 1892-ben határozta el a nagyváros rangjához méltó nagyzsinaagóga felépítését, ami 1894 és 1897 között Jacob Gärtner bécsi építész tervei szerint épült fel az akkori Nagy Várad, később Deák Ferenc utcán (ma Petőfi tér) vásárolt telken. A stílusában keleties hatású impozáns épület mind belsőleg, mind külsőleg látványos volt. A 40 méter hosszú és 23 méter széles téglalap alakú templomot hagymakupola fedte, magassága 44 méter volt. A nagyzsinaagógát 1897 szeptember elején kétnapos ünnepségen avatták fel, melyen a hitközség vezetősége és tagjai mellett városi és vallási vezetők, országgyűlési képviselők is jelen voltak. Az impozáns zsinagóga sorsát a második világháború pecsételte meg. 1944-ben a világháborús bombázások hatalmas pusztítást okoztak városszerte, melynek sok más épület mellett a nagyzsinaagóga is áldozatul esett. A súlyos károk helyreállítása nagyon költséges volt, a létszámában és anyagi lehetőségeiben is megfogyatkozott zsidó közösség számára szinte lehetetlen feladatnak tűnt. A súlyosan sérült zsinagóga állapota tovább romlott egy tűzvésznek köszönhetően, melyben a templom tetőszerkezete meggyulladt és elpusztult. A város egykori büszkeségét, a Deák Ferenc utcai zsinagógát végül 1962-ben végleg elbontották.

Archív felvétel a Deák Ferenc utcai nagyzsinaagógáról

A zsidó hitközség leányiskolája

A Deák Ferenc utcai nagyzsinaogóga udvarán egy egyemeletes ház is épült 1909-ben, melyben a zsidó hitközség leányiskolája kapott helyet. A nagyzsinaogógaival ellentétben ez az épület ma is áll, igaz már más funkciót lát el. A második világháború alatt katonai kórházként, majd rendelőintézetként működött. Az államosítás után évtizedekig egészségügyi intézményként használták.

2. állomás: Szent Anna utca 26.

Téma: a Szent Anna utcai (status quo) templom

A Szent Anna utcai (status quo) templom

A debreceni zsidóság első imaháza a Bajcsy-Zsilinszky utcán épült fel és egészen 1867-ig működött, amikor a megnövekedett zsidó lakosság számára szűkössé vált. Az új imaházat a mai Szent Anna utca 26. szám alatti épületben nyitotta meg a közösség 1857-ben. A telken eredetileg egy fürdőház és mulató állt, melyet Liszkay Sámuel városi erdőmérnök építtetett magánvállalkozásként. A csődbe jutott vállalkozó 1857-ben eladta az ingatlant Zichermann Ignácnak, a hitközség tőle vette 10 évi bérletbe. Az emeleti táncteremből imaházat, a földszinten hivatali helyiséget és két iskolai tantermet alakítottak ki, de létrehoztak benne egy rituális fürdőházat, azaz mikvét is. Az új templomot 1865-ben avatták fel. A házbérlet 1874-ben szűnt meg, akkor az egész telket megvásárolta a hitközség, két évtized múlva azonban ez is szűkössé vált, így a hitközség megvásárolta a szomszédos ingatlant, hogy az egyesített telkeken új zsinagógát építsenek. Végül az építkezés nem valósult meg, 1895-ben eladták az ingatlant a római katolikus Svetits-alapítványnak, akik katolikus intézeti kápolnává alakították át. Jelenleg katolikus óvoda működik benne.

3. állomás: Piac utca 38.

Téma: a múzeumalapító Löfkovits Arthur

Löfkovits Arthur óras-ékszerész, múzeumalapító

A zsidók letelepedésük óta jelentős szerepet játszottak Debrecen gazdasági és kulturális életében. Anyagi felajánlásokkal és közéleti szerepvállalással segítették a helyi gazdaság fejlődését és a kulturális élet fellendítését. Közéjük tartozott Löfkovits Arthur debreceni ékszerész és műgyűjtő, akinek a Városi Múzeum alapítását köszönhetjük. A Nagyváradon vallásos zsidó családban született Löfkovits Arthur óras és ékszerész szakmát tanult, 1883-ban önálló ékszerüzletet nyitott Debrecen főutcáján, a Piac utca 38. szám alatt. Lelkes műgyűjtőként és lokálpatriótaként 1902-ben 2500 darabból álló régészeti, iparművészeti és képzőművészeti gyűjteményét Debrecennek adományozta városi múzeum létesítésére, illetve vállalta tíz éven keresztül évi 500, összesen ötezer korona befizetését a múzeum gyarapításának céljára. A Löfkovits-gyűjteményt kiegészítették a város birtokában lévő régiségekkel és Debrecen környéki néprajzi tárgyakkal, melyekből 1904-ben a Fűvészkert utca 2. szám alatt, az akkori gazdasági iskola első emeletén rendezték be kiállítást. Ideiglenes helyéről 1905-ben költözött át a múzeum a Hatvan utca 23. szám alatti, ún. Csokonai házba, ahol 1928-ig, a Déri Múzeum megnyitásáig működött. A múzeum első felügyelője és igazgatója maga az adományozó, Löfkovits Arthur volt.

Löfkovits Arthur üzlete egykor és ma

4. állomás: a Hatvan utca és környéke

Téma: a debreceni zsidónegyed kialakulása

A zsidóság betelepülése Debrecenbe

Történeti források szerint az első zsidó kereskedők az 1780-as években érkeztek Debrecenbe, ám betelepülésüket sokáig nem engedélyezte a város. Zsidó 1840-ig nem telepedhetett le Debrecenben, sőt, egyetlen éjszakára sem szállhatott meg. A zsidók nappal kereskedhettek bent a városban, szállást azonban a kapukon kívüli kertészekben, így főként a mai Széchenyi-kertben kellett venniük, amit akkoriban Zsidókertnek hívtak. A híres debreceni nagyvásárok idején a zsidó kereskedők a Hatvan utca végén, a külső vásártéren béreltek árushelyeket, szállást pedig a városkapukon kívüli zsellérházakban kaptak. Debrecen városa az 1840. évi 29. törvény értelmében nyitotta meg kapuit a zsidók előtt, akik a Hatvan utca környékén telepedtek le. A jómódúak a Piac utcán és a környező palotákban béreltek lakásokat és nyitottak üzleteket, a kispolgárság a Hatvan utcán és leágazásaiban élt, az ortodox negyed pedig a Bethlen, Csók, Csokonai és Jókai utcákban alakult ki. A debreceni zsidó hitközséget 1852-ben alapították, fénykora az 1890-es évektől 1914-ig élte, amikor mind rangosabb rabbik váltották egymást, megindult a kulturális fejlődés, új zsidó iskolák, látványos templomok épültek. Mindennek az első világháború vetett véget, majd a második világháború tett pontot, melynek során a debreceni zsidóság fele odaveszett. A Holokausztot túlélők nagy része nem tért vissza Debrecenbe, többségük Amerikába és Izraelbe emigrált. A megfogyatkozott létszám ellenére a debreceni zsidóság ma is az ország legnagyobb vidéki zsidó közössége.

5. állomás: Hatvan utca 6.

Téma: Sajó István műépítész és a Hatvan utcai izraelita bérház

Sajó István műépítész

Debrecen építészeti arculatának kialakításában fontos szerepet játszott Sajó István műépítész, akinek munkásságát és jelentőségét néhány éve fedezték fel újra. Sajó István Debrecenben született 1896-ban zsidó polgárcsaládban. 25 éves korára már megnyerte a város vívóbajnokságát, főhadnagyként harcolt az első világháborúban, diplomázott a Műegyetemen és állást kapott Németországban. Ezután az Egyesült Államokban kamatoztatta tudását, dolgozott New Yorkban, Floridában és Miami-ban is, azonban a honvágytól hajtva hátrahagyta a fényes amerikai karriert és 1928-ban visszatelepült Magyarországra. Még abban az évben megbízást kapott a helyi zsidó hitközségtől egy bérház tervezésére, mely a Hatvan utcán épült fel és a mai napig a debreceni belváros egyik építészeti ékköve. A sors fintora, hogy az 1944-es deportálások során ebbe a házba rendelték lakni a tervező Sajó Istvánt és családját, akiket innen vittek a Bergen-Belsen-i munkatáborba. A holokausztot felesége és két kislánya is túlélte. A háború utáni első munkája a Református Nagytemplom helyreállítása volt, de számos középületet is tervezett városszerte, többek között a régi Nagyerdei Stadiont. Bár az Egyesült Államokban és Németországban is számos épület őrzi a nevét, ma mégis főként csak Debrecenben és környékén álló műveit ismerjük, amik kivitelezésük idején forradalmian hatottak a nagyrészt puritán, klasszicista épületeiről ismert Debrecenben. Sajó István munkái közül érdemes felkeresni a Hatvan utcai izraelita bérház mellett az építész egykori lakóházát a Vásáry István utca 8. szám alatt, illetve a Simonyi út 8. és 42. szám alatti art deco villákat.

Sajó István és a Hatvan utcai izraelita bérház

6. állomás: Hatvan utca 23.

Téma: a volt Városi Múzeum és a debreceni gettó

A Hatvan utca 23. szám alatti épület kalandos élete

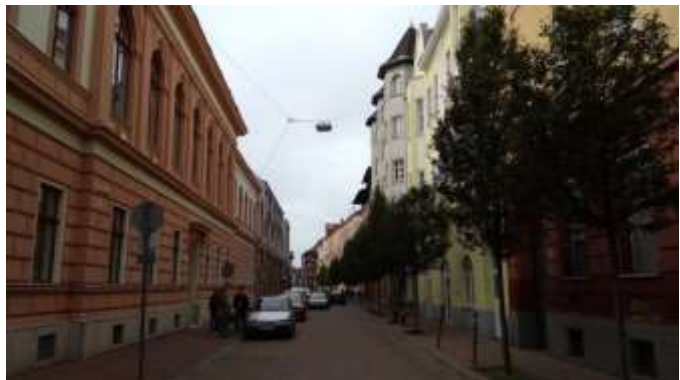
A Hatvan utca 23. szám alatti épületnek különleges szerepet szánt a sors. Itt látta meg a napvilágot Csokonai Vitéz Mihály, majd a költő halálának 100. évfordulóján 1905. május 22-én itt nyitott meg a Városi Múzeum, a mai Déri Múzeum elődje. A múzeumi kiállítások felügyeletét eleinte maga az adományozó, alapító, Löfkovits Arthur látta el, és ő volt az intézmény igazgatója is mindaddig, míg 1930-ban meg nem nyitott a Déri Múzeum. Alig két évtizeddel később, 1944 májusában ebben a házban működött az a rendőri kirendeltség, mely a debreceni zsidók gettósítását felügyelte.

Hatvan utca 23.

A debreceni gettó

A zsidótörvények 1944 áprilisától kezdve pecsételték meg a debreceni zsidóság sorsát. Az 1944. április 28-án életbe lépett 1610/1944. számú kormányrendelet értelmében jelölték ki Debrecenben a gettót, ami két zárt, összefüggés nélküli telektömbből került kialakításra a Hatvan utca, Széchenyi utca, Szepességi utca által határolt területen. Ide hozták a debreceni zsidókon kívül a környékbeli települések zsidóságát is. A gettót 1944. június 21-én számolták fel. Ekkor az embereket a város déli részén található Serly-téglagyárba vitték, ahonnan június 24-én indult meg az első transzport a haláltáborokba. A debreceni és környékbeli zsidók közül több mint hatezren estek a második világháború áldozatául. A túlélők nagy része soha nem tért vissza, egy részük Budapestre költözött, más részük kivándorolt Izraelbe vagy az Egyesült Államokba. Az egykori zsidó ingatlanok részben állami tulajdonba kerültek, más részüket eladták. A hitközség tulajdonában mindössze a temető, a hivatali székház, a templomok, az imaházak és az azokat kiszolgáló létesítmények maradtak meg, melyek a temető kivételével mind a Pásti utca és Kápolnási utca körzetében találhatóak.

A Simonffy utca egykor (gettó) és ma

Botlatókövek

A botlatókövek Gunter Demnig német szobrászművész alkotásai, macskakőre rögzített 10×10 centiméteres réz emléktáblák, melyeket a Holokauszt áldozatainak egykori lakhelye előtt helyeznek el a járdába süllyesztve, megjelölve rajta az áldozat nevét, születési és halálozási dátumát. Ezek a kövek nevükhöz híven rövid időre megállítják és

emlékezésre, elgondolkodásra készítetik az arra járókat. Debrecenben több mint 30 botlatókő található városszerte. Az első köveket a Szoboszlói út 27. szám alatt a Fahidi család egykor otthona előtt helyezték el. A családból egyedül Fahidi Éva író, holokauszt aktivista élte túl a háború szörnyűségeit, több mint 40 rokona, köztük szülei és testvére veszett oda.

Botlatókövek a Hatvan utcán

7. állomás: Pásti utca 4.

Téma: a Pásti utcai orthodox zsinagóga

A Pásti utcai orthodox zsinagóga

A Hatvan utca, Pásti utca, Kápolnási utca és Simonffy utca által határolt területen található a debreceni zsidó negyed, ahol két zsinagóga áll. A kettő közül egy, a Pásti utcai orthodox zsinagóga nyitott a turisták előtt. Az orthodox közösség templomát 1893-ban kezdték el építeni, de csak 1902-ben avatták fel. A templom mellett Beit Hamindras, a tanulás és az imádkozás helye, és mikve is épült, az udvarban pedig kóser vágoda és üzlet működött. A háborúban az épületkomplexum megrongálódott, a teljes felújításra nem, csak állagmegóvásra maradt ereje a közösségnek, így a templom 1984-ben bezárt. Több évtizednyi zárva tartást és kisebb restaurálásokat követően 2015. április 26-án nyílt meg újra teljes szépségében. A Pásti utcai orthodox zsinagóga ma látogatóközpont és turisztikai látványosság, rendszeresen tartanak benne kiállításokat, koncerteket, konferenciákat. Az udvarán ma is áll az 1910-es évek elején épült Imaház (Beit Hamindras), mely a debreceni közösség napi rendszerességgel tartott imádkozásainak a helyszíne. Az imaház pincéjében található rituális fürdőt szintén felújították, ma is látható benne az eredeti medencék beosztása és a burkolatok egy része. Az 1985-ben bezárt, eredeti állapotában meghagyott vágoda helyeiben képzőművészeti kiállításokat szerveznek. A vágoda mellett az udvaron, az utcafronttal párhuzamosan áll 2015 óta a Holokauszt Emlékhely, mely a debreceni áldozatoknak állít emléket. A fiatal építészek tervei alapján készült emlékfal 6000 nevet és egy magyarul és héberül olvasható imát tartalmaz.

8. állomás: Bajcsy-Zsilinszky utca 26.

Téma: a Debreceni Zsidó Hitközség Székháza és az interaktív rabbiszoba

A több mint 160 éves múltra visszatekintő Debreceni Zsidó Hitközség az 1890-es években vásárolta meg székházát a Bajcsy-Zsilinszky és Kápolnási utcák sarkán. Itt kaptak helyet a hitközség különböző szervezeti egységei: a hitközség irodái, a kóser konyha, a kultúrterem, az Idősek klubja, a tetőtérben pedig pár éve zarándokszálláshelyet alakítottak ki. A székház ad otthont többek között a Rachel Nőegylet heti összejöveteleinek, a Zs-Faktor kórus próbáinak, és a Debreceni Zsidó Szabadegyetem előadásainak. 2019-ben a székházban egy interaktív rabbiszobát hoztak létre, melyben a látogatók interaktív eszközök segítségével ismerkedhetnek meg a zsidó hagyományokkal.

A Debreceni Zsidó Hitközség székháza és a rabbiszoba

9. állomás: Kápolnási utca 1.

Téma: a Kápolnási utcai (status quo) templom

A Kápolnási utcán 1894-ben épült fel a status quo izraelita hitközség imaháza, ami hamarosan kicsinek bizonyult a hívők számának növekedése miatt, így a közösség lebontatta az épületet és helyén egy új, nagyobb templomot építtetett. Az új, modern zsinagóga 1910-ben épült fel a budapesti László testvérek tervei alapján bizánci stíluselemekkel. A ma is álló zsinagógát a helyi közösség használja az őszi nagy ünnepeken, valamint esküvők és különböző rendezvények alkalmával. Igény esetén turisták számára is látogatható előzetes bejelentkezéssel.

A Kápolnás utcai zsinagóga

10. állomás: Simonffy utca 21.

Téma: a volt zsidó iskola

Debrecenben évtizedekig több helyszínen folyt a zsidó fiatalok oktatása, többek között az Arany János és az egykori Deák Ferenc utcán. A régi zsidó iskolák épületei közül ma már csak egy, a régi Zsidó Reálgymnázium áll a Simonffy utca és Kápolnási utca sarkán. A gimnázium megnyitása előtt ebben az épületben a zsidó elemi iskola működött, melyre ráépítéssel alakították ki a gimnáziumot, ahol 1924-ben indult meg a középfokú oktatás. Mindkét intézmény igazgatója a legendás Kardos Albert volt, aki előzőleg a közeli Reáliskolában Tóth Árpád tanára volt. Kardos Albert város- és országzserte elismert irodalomtörténész és pedagógus volt. Ma utcanév és szavalóverseny őrzi az emlékét. Az iskolaépületet leválasztva a szomszédos Kápolnási utcai zsinagóga és az izraelita székház ingatlanáról 1948-ban vették állami tulajdonba, falai között 1950-től a Debreceni Állami Fazekas Mihály Fiúiskola kezdte meg működését. Az épületben jelenleg a Debreceni Ifjúsági Ház működik, Simonffy utca bejáratán azonban még a mai napig látható a régi idők emlékét őrző Dávid-csillag.

A volt zsidó iskola (ma Ifjúsági Ház)

11. állomás: Monostorpályi út 44.

Téma: a debreceni zsidó temető

A debreceni zsidó közösség 1842-ben kért engedélyt a város vezetőségétől temető létesítésére. A zsidó temető a városon kívül, egy építkezésre és mezőgazdasági művelésre alkalmatlan területen, a Monostorpályi felé vezető úton nyitott meg. A debreceni zsidó temetőben számos, Debrecen életében, gazdasági, kulturális, tudományos és társadalmi fejlődésében döntő szerepet játszó személyiség nyugszik, mint például Löfkovits Arthur ötvös, ékszerész, műgyűjtő, akinek a Városi Múzeum alapítását köszönhetjük vagy Lusztig Sámuel derecskei kereskedő, műgyűjtő, aki az ország egyik legjelentősebb képzőművészeti magángyűjteményét hagyta az utókorra. Szintén itt nyugszik dr. Ladányi Józsa, aki a farkastorok és nyúlászaj műtéti eljárását a világon elsőként dolgozta ki, dr. Balkányi Miklós, a városi telefonhálózat kiépítésének kezdeményezője, a Rex testvérek, a korábbi BIOGAL gyógyszertár elődjének alapítói, számos híres rabbi, valamint 1848-1849-es szabadságharcos és első világháborús áldozat. A sírok mellett több holocaust emlékmű, valamint a környékbeli kistelepülésekről behozott emlékmű és emléktábla is látható a sírkertben.

A debreceni zsidó temető és Lusztig Sámuel sírköve

+ állomás: Mád és környéke

Téma: csodarabbik útja

Debrecen környékén a második világháborús deportálások eredményeként szinte teljesen eltűntek a zsidó közösségek. Örökségük, emlékeik mára szinte alig maradtak. Debrecentől bő egyórányi autóra azonban lehetőség van a zsidó örökség túra folytatására, a zempléni hegység számos települése ugyanis még ma is gazdag zsidó örökséggel rendelkezik. Zsinagógák, zsidó temetők várják többek között az érdeklődőket. Az ún. „Csodarabbik útja” zarándokút településeit bejárva megismerhetjük a csodarabbik életét, a hozzájuk kapcsolódó legendákat, az érintett települések egykori zsidó lakosságának történelmét és hagyományait. A zarándokút a mádi Zsidó Kulturális és Információs Központból – a volt rabbi képzőből – indul és ott fejeződik be. A zarándokút települései és útvonala: Mád – Tarcsl – Tokaj – Bodrogkeresztúr – Olaszliszka – Sárospatak – Sátoraljaújhely – Erdőbénye – Abaújszántó – Tállya – Mád.